

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора юридичних наук, професора Андрія Вознюка
на дисертацію Лігуна Андрія Івановича
«КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ
ДІЯЛЬНІСТЬ»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертації.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю забезпечення належної кримінально-правової охорони національної безпеки України в умовах триваючої російської збройної агресії проти України. Повномасштабне вторгнення, тимчасова окупація частини території України та створення окупаційних адміністрацій актуалізували проблему протиправної співпраці громадян України з державою-агресором, її представниками та окупаційними структурами. У таких умовах колабораційна діяльність стала одним із найбільш небезпечних проявів посягань на основи національної безпеки України та набула значного поширення на тимчасово окупованих територіях.

Законом України від 3 березня 2022 року КК України було доповнено ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», яка встановила кримінальну відповідальність за широкий спектр форм співпраці з державою-агресором та її представниками – передусім збройними формуваннями та окупаційною адміністрацією держави-агресора. Водночас практика застосування цієї норми виявила низку складних теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних із визначенням об'єктивних та суб'єктивних ознак складу цього кримінального правопорушення, розмежуванням колабораційної діяльності із суміжними деліктами, насамперед державною зрадою, пособництвом державі-агресору, виправдовуванням збройної агресії російської федерації проти України, а також із правомірною поведінкою населення на тимчасово окупованих територіях.

Додаткової актуальності дослідженню надає значна кількість кримінальних проваджень за ст. 111-1 КК України та відсутність усталених підходів у судовій практиці щодо кваліфікації окремих форм колабораційної діяльності. Дискусійними залишаються питання кримінально-правової оцінки обіймання посад в окупаційних органах влади, здійснення господарської діяльності на тимчасово окупованих територіях, освітньої, інформаційної та інших форм співпраці з державою-агресором та її представниками, а також визначення меж криміналізації відповідної поведінки.

Важливе значення має і необхідність узгодження національного кримінального законодавства з міжнародними стандартами захисту прав людини, зокрема нормами міжнародного гуманітарного права. У зв'язку з цим комплексне дослідження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність є своєчасним, має вагоме теоретичне та практичне значення і сприятиме вдосконаленню кримінального законодавства та правозастосовної практики у сфері захисту національної безпеки України.

Оформлення дисертації.

За результатами вивчення дисертації та наукових публікацій, зарахованих за темою дисертації, можна стверджувати, що наукова праця виконана відповідно до чинних нормативних вимог щодо оформлення дисертаційних досліджень, написана державною мовою з дотриманням вимог наукового стилю викладу. Структура дисертації є логічною, зміст кожного розділу узгоджується із загальною метою дослідження та сформульованими завданнями.

У дисертації дотримано принципів академічної доброчесності – не виявлено фактів академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації результатів дослідження.

Усі положення, висновки та пропозиції, що містяться в роботі, мають обґрунтований характер, базуються на результатах власних досліджень здобувача, статистичних матеріалах, аналізі законодавства, судової практики та наукової літератури. З метою повноти наукового аналізу автор коректно використовує позиції інших дослідників, з обов'язковим посиланням на відповідні джерела.

Оформлення бібліографічного списку, посилань і додатків, а також загальний обсяг дисертації відповідають установленим вимогам.

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації, положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Результати наукового дослідження здобувача апробовані на низці наукових заходів, що свідчить про належний рівень наукової комунікації та обговорення запропонованих ідей в академічному середовищі. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, оприлюднені автором у виступах на міжнародних, всеукраїнських і відомчих науково-практичних конференціях, а саме: «Механізм функціонування громадянського суспільства в умовах війни (осінні читання)» (м. Львів, 18 листоп. 2022 р.), «Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану» (м. Хмельницький, 24 листоп. 2022 р.), «Актуальні проблеми кримінального права» (м. Київ, 30 листоп. 2022 р., 23 листоп. 2023 р., 28 листоп. 2024 р.), «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану» (м. Хмельницький, 16 берез. 2023 р.), «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (м. Тернопіль, 28 квітн. 2023 р.), «Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених» (м. Київ, 18 трав. 2023 р.), «Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану» (м. Київ, 23 трав. 2023 р.), «Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій» (м. Харків, 6 жовт. 2023 р.), «Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки» (м. Львів, 22-23 лют. 2024 р.), «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану» (м. Хмельницький, 14 берез. 2024 р.).

Основні положення та висновки дослідження, сформульовані в дисертації, відображено в 16 наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у наукових фахових виданнях України, дванадцять тез доповідей, які оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських і міжвідомчих науково-практичних конференціях.

Представлені публікації повно і послідовно відображають зміст проведеного дослідження, його наукові результати, обґрунтовані висновки та практичні рекомендації щодо вдосконалення підстав кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Висвітлення ключових наукових положень дисертаційної роботи в оприлюднених працях відповідає встановленим вимогам до оформлення дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Новизна представлених результатів, проведеного здобувачем дослідження.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у вирішенні наукового завдання щодо поглиблення теоретичних засад та вдосконалення практики застосування кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, а також у формулюванні нових наукових положень і практичних рекомендацій щодо тлумачення та вдосконалення положень ст. 111-1 КК України.

До найбільш значущих результатів, що характеризують наукову новизну роботи, слід віднести:

1. Виділення умов звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності.
2. Пропозиції щодо уточнення ознак суб'єкта досліджуваних деліктів.
3. Пропозиції щодо удосконалення санкцій ст. 111-1 КК України.
4. Удосконалення положень щодо розуміння стандартів освіти держави-агресора (ч. 3 ст. 111-1 КК України), а також кримінально-правової оцінки професійної діяльності педагогічних працівників, які не здійснюють організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій.
5. Пропозиція щодо криміналізації діяння у формі передачі відомостей особистого характеру про громадян України у ч. 4 ст. 111-1 КК України.
6. Тлумачення змісту тяжких наслідків у ч. 8 ст. 111-1 КК України.
7. Пропозиції щодо тлумачення та удосконалення інших ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України.

Дисертація демонструє достатній рівень самостійності здобувача у

формулюванні наукових положень, їх критичному осмисленні та практичній орієнтації. Запропоновані автором підходи мають як теоретичну, так і прикладну цінність, що дозволяє розглядати результати дослідження як вагомий внесок у розвиток кримінального права.

Наукова обґрунтованість результатів проведених здобувачем досліджень та їх відповідність темі дисертації.

Структура дисертації є логічно виваженою, побудованою відповідно до мети, завдань і предмета дослідження та відображає комплексний підхід до аналізу проблем кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (293 найменування) і додатків, що свідчить про системність і завершеність дослідження

У процесі виконання дисертації здобувачем опрацьовано значний масив нормативно-правових актів, наукових джерел та емпіричних матеріалів.

Наукові положення дисертації є логічно послідовними, аргументованими та узгодженими між собою. Автор використовує широкий спектр методів дослідження, включаючи загальнонаукові та спеціально-юридичні, що забезпечує всебічний аналіз об'єкта та предмета дослідження. Застосування статистичного, соціологічного та порівняльно-правового методів дозволило підвищити рівень обґрунтованості отриманих результатів.

Висновки дисертації повною мірою відповідають поставленим завданням і відображають основні результати проведеного дослідження. Вони мають чітку практичну спрямованість та базуються на аналізі сучасної криміногенної ситуації, що підтверджується наведеними емпіричними даними .

У цілому, дисертаційне дослідження характеризується належним рівнем наукової обґрунтованості, внутрішньою логічною узгодженістю та повною відповідністю заявленій темі.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності.

Аналіз змісту дисертаційної роботи дає підстави дійти висновку про належний рівень реалізації поставленої наукової мети, яка полягала у прикладному дослідженні особливостей кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, за результатами якого сформовані пропозиції щодо конкретизації змісту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК, та практики застосування положень норми, що досліджується.

Здобувач продемонстрував достатній рівень оволодіння методологією наукового пізнання, що проявляється у використанні комплексу загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод використовувався для осмислення проблематики дослідження, визначення його структури (розділи 1–3); історико-правовий – при встановленні генези основних етапів становлення та розвитку наукових досліджень та законодавства, що дозволило з'ясувати проблеми наступності кримінального права (підрозділ 1.2); системно-структурний – у процесі комплексного дослідження елементів складу досліджуваного правопорушення (розділи 2–3); метод моделювання – у межах розробки пропозицій щодо вдосконалення проаналізованого законодавства (розділи 2, 3, висновки); порівняльно-правовий – при з'ясуванні підходів до криміналізації колабораційної діяльності в законодавстві зарубіжних країн (підрозділ 1.3); соціологічний та статистичний – при вивченні матеріалів судової практики за ст. 111-1 КК та аналізі офіційних статистичних даних Офісу Генерального прокурора, а також для вивчення емпіричних даних (усі розділи).

Загалом дисертація характеризується логічною побудовою, послідовністю викладення матеріалу та належним рівнем аргументації. Отримані результати свідчать про здатність здобувача здійснювати комплексний аналіз, формулювати узагальнення та пропозиції, що мають теоретичне і практичне значення.

У підсумку можна констатувати, що здобувач у цілому оволодів методологією наукової юридичної діяльності та застосував її для вирішення поставлених завдань.

Практичне значення одержаних результатів.

Результати дослідження впроваджено та можуть бути використані для вдосконалення кримінально-правової охорони основ національної безпеки України та підвищення ефективності протидії колабораційній діяльності.

Результати дослідження впроваджено та можуть бути використані у законотворчій діяльності під час удосконалення положень кримінального законодавства, спрямованих на забезпечення ефективної протидії колабораційній діяльності та іншим кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України. У правозастосовній сфері вони становлять практичний інтерес для правильної кримінально-правової кваліфікації різних форм колабораційної діяльності, що підтверджується відповідним актом впровадження Головного управління Національної поліції в Сумській області від 05.11.2024 р. № 60/027.

Важливе значення результати дослідження мають також для освітнього процесу, де використовуються під час викладання навчальних дисциплін кримінально-правового циклу, а також для науково-дослідної діяльності, пов'язаної з подальшим вивченням проблем кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність і кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, що підтверджується відповідними актами впровадження Національної академії внутрішніх справ від 03.10.2024 р. № 160-ОП та № 161-НД.

У цілому результати дисертації мають суттєве практичне значення та можуть бути використані у правозастосовній, нормотворчій, науковій та освітній діяльності.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження в цілому, вважаю за доцільне звернути увагу на окремі дискусійні та проблемні аспекти, які потребують додаткового осмислення, уточнення або аргументації.

1. Певні сумніви викликає віднесення до положень наукової новизни, сформульованих уперше, запропонованих автором ***критеріїв звільнення від***

кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Загалом підтримуючи ідею доповнення ст. 111-1 КК України спеціальною заохочувальною нормою щодо осіб, які під впливом примусу або інших обставин розпочали колабораційну діяльність, але до закінчення окупації добровільно припинили її, щиро покаялися, повідомили органи державної влади України про вчинене та активно сприяли розкриттю інших кримінальних правопорушень, слід звернути увагу на те, що подібні пропозиції вже тривалий час обговорюються в науковій літературі.

Зокрема, на необхідність запровадження спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності за окремі прояви колабораційної діяльності звертали увагу Є. О. Письменський, Р. О. Мовчан, В. В. Кузнецов, М. В. Сийплокі, М. М. Топоркова, С. О. Пономаренко, О. Т. Онищенко та інші науковці. Більше того, автор сам посилається на наукові праці, в яких обґрунтовувалася доцільність звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які припинили колабораціоністську діяльність, добровільно повідомили про неї компетентні органи та сприяли викриттю інших осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. Аналогічні підходи знайшли відображення й у законопроектній діяльності, зокрема під час розроблення законопроекту № 8301-2 (сторінки 156-158 дисертації).

Крім того, викликає дискусію використання у положенні наукової новизни терміна «критерії звільнення від кримінальної відповідальності». Наведені автором обставини (щире каяття, припинення протиправної діяльності, добровільне повідомлення органів державної влади, активне сприяння розкриттю інших кримінальних правопорушень) за своєю правовою природою є не критеріями, а умовами або елементами підстави звільнення від кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим потребує додаткового обґрунтування як ступінь наукової новизни зазначеного положення, так і коректність використаного понятійного апарату. Разом із тим сама пропозиція щодо запровадження спеціальної заохочувальної норми у ст. 111-1 КК України видається слушною та заслуговує на підтримку з огляду на її потенційне значення для стимулювання

припинення колабораційної діяльності та отримання важливої інформації про більш небезпечні кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України.

2. Певні зауваження викликає аналіз *зарубіжного досвіду криміналізації колабораційної діяльності*. Автором проведено порівняльний аналіз кримінального законодавства низки європейських держав та встановлено, що в більшості з них відповідальність за співпрацю з ворогом, окупаційною владою або державою-агресором охоплюється загальними нормами про державну зраду чи суміжними складами кримінальних правопорушень. Водночас результати такого аналізу мають переважно описовий характер і не завжди дозволяють простежити їх вплив на формування авторської концепції кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Зокрема, залишається незрозумілим, які саме положення зарубіжного законодавства автор вважає доцільними для імплементації в Україні та яким чином проведене дослідження вплинуло на його пропозиції щодо вдосконалення ст. 111-1 КК України. Доцільно було б більш предметно визначити, чи свідчить зарубіжний досвід на користь збереження самостійної норми про колабораційну діяльність, чи, навпаки, підтверджує доцільність охоплення відповідних діянь загальними нормами про державну зраду. У роботі варто було надати аналіз зарубіжних підходів до конструювання окремих об'єктивних і суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, диференціації кримінальної відповідальності, а також системи покарань за відповідні діяння, що могло б істотно посилити наукову та прикладну цінність проведеного порівняльно-правового дослідження.

Аналізуючи досвід іноземних держав, автор переважно спирається на результати досліджень інших науковців, тоді як безпосереднє звернення до офіційних текстів кримінальних кодексів відповідних держав або їх автентичних перекладів дозволило б підвищити точність і достовірність проведеного порівняльно-правового аналізу. Такий підхід сприяв би уникненню можливих помилок, пов'язаних із застарілістю використаних джерел або особливостями їх інтерпретації іншими авторами.

3. Дискусійним видається підхід до визначення *обов'язкового додаткового безпосереднього об'єкта колабораційної діяльності*. У роботі наведено різні наукові позиції щодо цього питання (сторінки 102-104 дисертації), зокрема підхід, відповідно до якого обов'язковий додатковий об'єкт наявний лише у ч. 8 ст. 111-1 КК України, а також концепцію диференціації додаткових об'єктів залежно від окремих форм колабораційної діяльності. Водночас запропонований автором підхід до визначення обов'язкового додаткового безпосереднього об'єкта викликає певні сумніви, оскільки до нього віднесено надзвичайно широкий спектр суспільних відносин (мир і безпека людства, інформаційна, політична, податкова та громадська безпека, порядок діяльності органів державної влади, виборчий процес, господарська діяльність, власність, життя і здоров'я особи тощо). За таких умов потребує додаткового обґрунтування саме обов'язковий характер зазначених об'єктів, адже значна частина з них очевидно не зазнає шкоди при вчиненні кожної з форм колабораційної діяльності, передбачених ст. 111-1 КК України. У зв'язку з цим більш переконливою могла б виглядати позиція щодо диференціації додаткових об'єктів залежно від конкретної форми колабораційної діяльності або визнання окремих із них факультативними додатковими безпосередніми об'єктами.

4. Безумовною перевагою роботи є використання значного масиву *судової практики*, водночас окремі результати проведеного емпіричного дослідження доцільно було б висвітлити більш детально.

Автор зазначає, що емпіричну основу роботи становлять, зокрема, результати вивчення 120 вироків у справах про колабораційну діяльність, ухвалених судами України протягом 2022–2025 років. Водночас у додатках до дисертації відсутня довідка або інші узагальнені матеріали, які б характеризували зазначену вибірку судових рішень. Крім того, у тексті роботи не використовуються кількісні показники та відсоткові співвідношення, отримані за результатами такого дослідження, що не дозволяє повною мірою оцінити його вплив на сформульовані висновки та пропозиції. У зв'язку з цим доцільно було б більш детально відобразити результати вивчення судової практики, зокрема

шляхом наведення узагальнених статистичних даних щодо поширеності окремих форм колабораційної діяльності, особливостей кваліфікації відповідних діянь та інших кримінально-правових показників. Це сприяло б підвищенню рівня обґрунтованості отриманих результатів і більш наочно продемонструвало б значення проведеного емпіричного дослідження для досягнення поставленої мети.

5. Окремі *положення вступу та рубрики «Наукова новизна одержаних результатів» потребують додаткового уточнення з точки зору термінологічної та методологічної коректності.*

Дискусійним видається формулювання мети дослідження. Зокрема, не зовсім вдалим видається визначення мети як «прикладного дослідження питань особливостей кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», оскільки у такому формулюванні поєднуються власне мета дослідження та його очікувані результати. Крім того, конструкція «за результатами якого будуть сформовані пропозиції» характеризує наслідок проведення дослідження, а не його мету. Дискусійним також видається використання словосполучення «конкретизація змісту кримінального правопорушення», яке потребує додаткового уточнення з позицій кримінально-правової доктрини. Більш коректним могло б бути формулювання мети через комплексне дослідження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність та розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідних положень кримінального законодавства і практики його застосування.

Певні зауваження викликає формулювання загальної характеристики наукової новизни дослідження. Зокрема, твердження про те, що дисертація є «одним з перших комплексних дисертаційних досліджень» проблем кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, потребує додаткового обґрунтування з огляду на значну кількість наукових праць, виконаних після запровадження ст. 111-1 КК України. Не зовсім коректним видається також твердження про те, що сформульовані автором положення «відповідають усім вимогам наукової новизни», оскільки оцінка ступеня новизни наукових результатів належить до компетенції наукової спільноти та суб'єктів

атестаційного процесу. Крім того, конструкція «розроблення наукових положень, які мають новизну» є певною мірою тавтологічною та не повністю відповідає вимогам наукового стилю викладу.

Не зовсім коректним видається використання конструкції «пропозиція щодо криміналізації таких ознак об'єктивної сторони у ст. 111-1 КК» (сторінка 26 дисертації). У теорії кримінального права криміналізація традиційно розглядається як процес визнання певних суспільно небезпечних діянь кримінальними правопорушеннями та встановлення за них кримінальної відповідальності. Натомість ознаки об'єктивної сторони є елементами законодавчої конструкції вже існуючого складу кримінального правопорушення. У зв'язку з цим у наведеному випадку більш коректним видається вести мову не про криміналізацію ознак об'єктивної сторони, а про доповнення або розширення змісту об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України.

Дискусійним є використання конструкції «положення щодо необхідності довічного застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю лише як додаткового виду покарання». По-перше, чинна редакція ст. 111-1 КК України не передбачає довічного застосування зазначеного виду покарання, а тому фактично йдеться про авторську пропозицію щодо вдосконалення кримінального законодавства (*de lege ferenda*), а не про розвиток уже існуючих законодавчих положень чи доктринальних підходів. По-друге, у цьому випадку більш коректним видається використання терміна «пропозиція» або «обґрунтування доцільності», оскільки зміст наведеного положення зводиться саме до рекомендації щодо зміни санкції кримінально-правової норми. У зв'язку з цим доцільно уточнити як місце зазначеного результату в системі наукової новизни, так і використаний понятійний апарат.

Висловлені зауваження носять дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, його наукову новизну, теоретичне та практичне значення, однак їх врахування в подальших дослідженнях сприятиме підвищенню наукового рівня наступних наукових робіт здобувача.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

Дисертація *Лігуна Андрія Івановича «Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність»* за актуальністю, ступенем новизни представлених результатів, їх наукової обґрунтованості, повноти викладення в опублікованих наукових працях, рівнем виконання поставленого наукового завдання та володіння методологією наукової діяльності відповідає вимогам, які висуваються до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

Рецензована робота відповідає галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право», вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а її автор – *Лігун Андрій Іванович* заслуговує на присудження ступеня *доктора філософії* з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту
поліцейської діяльності
Національної академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Андрій ВОЗНЮК

Підпис засвідчую:

Проректор Національної академії
внутрішніх справ
полковник поліції

Олег ТАРАСЕНКО